

УДК 94(477)(100=161.2) «1917/1921»(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.18>

ІСТОРИКИ ДІАСПОРИ ПРО ПОЛІТИКУ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ У СФЕРІ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ

Житков Олександр,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії

Центральноукраїнського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

ORCID ID: 0000-0003-2423-6352

Житкова Олеся,

кандидат історичних наук, незалежний науковець

ORCID ID: 0000-0002-8484-0183

Чуйко Катерина,

аспірантка кафедри історії України та всесвітньої історії

Центральноукраїнського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

ORCID ID: 0000-0003-0626-6558

У статті здійснено комплексний аналіз наукових праць істориків української діаспори, у яких висвітлювалася політика національних урядів доби Української революції у сфері освіти, культури та духовного життя.

Спираючись на результати історіографічного аналізу узагальнювальних праць, авторами виокремлено два важливих етапи теоретико-методологічного та фактологічного осмислення тематики культурно-освітніх та духовних процесів, які визначалися тенденціями реалізації національно-державного будівництва доби Національно-визвольних змагань: довоєнний та повоєнний.

Відзначається, що праці дослідників діаспори, котрі так чи інакше висвітлювали культурно-освітні явища доби революції 1917–1921 рр., мали здебільшого узагальнюючий характер, – на часі було досягнути увесь масив фактажу та проаналізувати позитивні та негативні наслідки буремних подій для української спільноти.

Зроблено висновок, що праці другої половини 1950-х років присвячувалися переважно вивченню державотворчих процесів 1917–1921 рр., які фрагментарно розкривали внутрішню політику української влади у налагодженні на теренах України національно-культурного життя.

Авторами відзначалися здобутки та помилки дослідників, котрі висвітлювали розвиток окремих сфер культури доби Української революції. Загострювалася увага на необхідності предметного вивчення процесів реформування початкової школи, вищої освіти, налагодження видавничої та бібліотечної справи, діяльності мистецьких об'єднань та творчих спілок.

Ключові слова: історіографічний аналіз, наука, національно-культурне життя, національна освіта, релігія, Українська автокефальна православна церква, ВАПЦ, Українська революція, урядові реформи.

Zhytkov Oleksandr, Zhytkova Olesia, Chuiko Kateryna. Ukrainian diaspora historians on the national governments policies for education, culture, and spiritual life during Ukrainian Revolution of 1917–1921

This paper runs a comprehensive analysis of the Ukrainian Diaspora historians' works which covered national governments policies for education, culture, and spiritual life during Ukrainian Revolution of 1917–1921.

Having covered the results of the generalising works historiographic analysis the authors of the paper define two important stages, pre-war and war, of the theoretical, methodological, and factual comprehension of the cultural, educational, and spiritual processes preconditioned by the trends in the implementation of the national and state building within the period of the National Liberation Struggle.

The authors claim that Diaspora scholars who researched the cultural and educational matter of the 1917–1921 Revolution were mostly producing generalising works as it was the particular time to embrace the whole set of facts and analyse both positive and negative consequences of those violent events in the Ukrainian society.

The authors have concluded that the works of the late 1950s were mostly concentrated on the research of the state-building processes of 1917–1921 and were only fragmental in respect of the Ukrainian government inner policies for the national cultural life.

The article highlights the achievements and mistakes of the researchers who covered the development of selected cultural spheres throughout Ukrainian Revolution. They claim that more detailed study of the primary school and higher education reform processes is necessary as well as studies how publishing and library activities were organised, artistic societies and creative groups functioned.

Key words: *historiographic analysis, science, national and cultural life, national education, religion, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, UAPC, Ukrainian Revolution, governmental reforms.*

Постановка проблеми та її значення. Політика національних урядів доби Української революції у сфері освіти, культури та духовного життя завжди привертала увагу науковців. Однак доводиться констатувати, що науковий доробок зарубіжних істориків з означеної проблеми не знайшов історіографічного осмислення у новітніх працях. Більшість дослідників зазначали, що, після захоплення влади в Україні російськими більшовиками, було встановлено ідеологічний контроль над станом української історичної науки. Відтак, незаангажоване дослідження історії Української революції стало можливе лише для тих вітчизняних дослідників, які опинилися в політичній еміграції за кордоном. Попри те, що поміж авторів не існувало єдиного підходу до аналізу здобутків та втрат українських урядів у царині реалізації культурно-освітньої діяльності та релігійної політики національних урядів доби Української революції, спільною рисою більшості праць українських істориків стала їхня національна орієнтованість. На жаль, науковці наважилися лише на загальні критичні оцінки мемуарної літератури, що використовувалася як джерело у спеціальних працях дослідників української діаспори [14]. Між тим, об'єктивний історіографічний аналіз праць істориків української еміграції, які присвячувалися окресленій тематиці, залишається актуальним завданням.

Метою наукового дослідження є аналіз української діаспорної історіографії ХХ – початку ХХІ ст., у якій розкрито вплив політики урядів Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР на національно-культурне та духовне життя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Період Української революції був багатим на громадсько-політичні трансформації, саме тому значні зусилля дослідників діаспори присвячувалися цьому напрямку наукових досліджень. Спираючись на результати історіографічного аналізу підсумовуючих праць, нами виокремлено два важливих етапи теоретико-методологічного та фактологічного освоєння тематики культурно-освітніх та духовних процесів, які визначалися тенденціями реалізації національно-державного будівництва доби Національно-визвольних змагань: довоєнний та повоєнний.

Культурна та релігійна політика українських урядів, розвиток мистецтва, освіти та ін. у першій третині ХХ ст., як відгук на зміни в суспільстві, стали одним із основних фокусів уваги істориків. Варто зазначити, що праці дослідників діаспори, котрі так чи інакше висвітлювали культурні явища доби революції 1917–1921 рр., мали здебільшого узагальнюючий характер – на часі було досягнути увесь масив фактажу та проаналізувати позитивні та негативні наслідки буремних подій для української спільноти. Наприклад, Д. Дорошенко у праці «Історія України 1917–1923 рр.» (Ужгород, 1930 р.) значну увагу приділив викладу суспільно-політичних подій на українських теренах [7; 8]. У першому та другому томах автор лише побіжно проаналізував розвиток освіти, науки, видавничої справи та мистецької сфери у період Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського, внесок українських урядів у врегулювання церковного життя та, зокрема, наголосив на виваженості релігійної політики Ради Міністрів Української Держави П. Скоропадського у 1918 році.

Праці другої половини ХХ ст., присвячені вивченню державотворчих процесів 1917–1921 рр., так само розкривали переважно суспільно-політичні та військові події на теренах України. Наприклад, у семитомній праці М. Стахів «Україна в добу Директорії УНР» (Скрантон, 1962–1966 рр.) лише у третій частині автор окремо виділив у підрозділ короткий аналіз освітньої справи за доби Директорії УНР та заходи уряду з розбудови системи народної освіти [21]. У праці М. Шкільника «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках: спомини і роздуми» (Торонто, 1971 р.) стисло подано висновок дослідника про позитивний вплив політики Центральної Ради на процес українізації народної освіти та про масштабну русифікацію, яка мала місце в Українській Державі за часів діяльності урядів гетьмана П. Скоропадського [26].

Попри значний пласт фактажу з евентуальної історії, який потребував аналізу та переосмислення, українські діаспорні дослідники також приділяли увагу вивченню окремих сфер національного культурного розвитку впродовж першої третини ХХ століття. Так, стан викладання в освітній сфері перш за все розкривався крізь призму заходів із реформування (українізації) загальноосвітньої, спеціальної та вищої школи як громадськими ініціативами, так і зусиллями відповідних структур державних органів. Також розглядався вплив політики органів виконавчої влади на різних етапах державотворення початку ХХ ст. на загальні тенденції в освітньому питанні. Так, дослідник І. Крилов у праці «Система освіти в Україні (1917–1930)» (Мюнхен, 1956 р.) вказував, що для запровадження «широких задумів» із оновлення

освітньої сфери забракло часу, однак урядами було здійснено достатньо для поширення ідеї створення національної школи [10]. Про негативний вплив постійних змін політичного характеру на розвиток освіти зазначалося у праці Г. Васьковича «Шкільництво в Україні (1905–1920)» (Мюнхен, 1969 р.) [5].

Особливу увагу істориків діаспори привертала проблема реформування театрального мистецтва, яке отримало новий поштовх до розвитку у революційні роки. Наприклад, вплив на українське театральне життя національної ідеї в умовах суспільно-політичних трансформацій побічно розкривався у дослідженнях Б. Василюва «Ідея театральності і її відбиток в Молодому Театрі» (Відень, 1921 р.), Д. Антоновича «Триста років українського театру, 1619–1919» (Прага, 1925 р.), С. Чорного «Український театр і драматургія» (Мюнхен, Нью-Йорк, 1980 р.) [2; 22, с. 118] та ін. Виважені оцінки традиційних театральних мистецьких прийомів осмислення дійсності подавалися авторами названих праць у контексті розвитку нового українського революційного театру соціально-психологічної драми.

Із становленням української державності у 1917 році в українському суспільстві розгорнулася боротьба за автокефалію української православної церкви. Значна кількість праць дослідників діаспори присвячена саме питанню розвитку православ'я та становленню Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у часи Української революції.

У проблемному полі дослідження історії національної церкви доби Української революції помітною серед інших є книга В. Біднова «Церковна справа на Україні» (Тернів, 1921 р.) [4]. Автор охарактеризував громадські заходи релігійних діячів та участь у них мирян, які засвідчували напружену боротьбу за незалежну церкву. Він наголошував на думці щодо недостатньо виважених, помилкових, а часом навіть шкідливих дій державних органів.

Двотомна праця О. Лотоцького «Автокефалія» розкривала засади автокефалії церков та історичні факти реалізації цих засад. У другому томі «Автокефалія. Нарис історії автокефальних церков» (Варшава, 1938 р.) автор розглянув історію РПЦ, коротко охарактеризував відновлення незалежності української церкви та вплив державотворчих процесів на її розвиток [11].

Поміж праць учених діаспори другої половини ХХ століття зустрічаються як узагальнюючі історичні твори, так і детальні дослідження з релігійної тематики. Наприклад, у розвідці Г. Лужницького з історії релігії в Україні від киеворуської доби до першої половини ХХ ст. «Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви» (Філадельфія, 1954 р.) побіжно згадується боротьба православних українців за автокефалію [12].

Вичерпно, у контексті розкриття наступності релігійних традицій українців, є праця представника діаспорної історіографії І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви» видана у чотирьох томах, які охоплювали часовий період від Х до ХХ століття. У 1961 році в США опублікували першу частину четвертого тому дослідження цього автора, котра висвітлювала події 1917–1930 років і детально розкривала питання політики урядів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР щодо церкви [6]. Зокрема, І. Власовський проаналізував ухвалення Директорією УНР 1 січня 1919 р. закону «Про вищий уряд Української автокефальної православної соборної церкви», котрий проголошував незалежність УАПЦ від РПЦ та самостійний церковний устрій церкви, а також спробу домогтися офіційного визнання УАПЦ Константинопольською патріархією. Дотримуючись принципів історизму та об'єктивності наукового аналізу, І. Власовський правомірно наголошував на недостатніх зусиллях в опікуванні церковною справою зі сторони Генерального Секретаріату Центральної Ради та Ради Міністрів Української Держави, вказував на типові помилки українських урядовців.

Немовби спростовуючи критичні висновки І. Власовського, дослідниця Н. Полонська-Василенко у праці «Історичні підвалини УАПЦ» (Мюнхен, 1964 р.) стверджувала, що найбільше успіхів у вирішенні питання автокефалії української православної церкви досягнув уряд П. Скоропадського (проведення церковного собору та декларування необхідності проголошення автокефалії православної церкви в Україні) [18]. Негативний вплив на відновлення незалежності українського православ'я, на думку автора, мали не помилки державного керівництва, а ситуація загальної політичної нестабільності та постійної зміни влади в Україні.

У 1987 р. був опублікований перший том збірника «Мартирологія Українських Церков: У 4-х т.» (Торонто, Балтимор) за редактуванням та упорядкуванням О. Зінкевича і О. Воронина [13]. У книзі вперше були опубліковані документи та спогади активних учасників релігійних рухів, котрі розкривали події становлення українського православ'я, у тому числі в контексті діяльності органів державної влади із церковного питання.

Серед ґрунтовних праць початку ХХІ ст., присвячених історії української церкви, варто згадати книгу О. Хомчук «Церква поза церковною огорожею: розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках “константинопольського визнання”» (Чикаго, 2002 р.) [25]. На основі фактичного

матеріалу авторка всебічно висвітлила особливості боротьби за створення УАПЦ та основну свою увагу звернула на діяльність громадських й церковних ініціаторів відокремлення українського православ'я (проведення зборів духовенства і вірян, створення інституцій тощо), а не на заходи державної влади.

Трансформації національно-культурної сфери Наддніпрянської України початку ХХ століття, у т.ч. як результативності державної політики національних урядів, досліджувалися у загальних працях з історії української культури. Наявні матеріали у стислому огляді відображають перш за все знакові події, або досягнення у вказаний історичний період. Наприклад, позитивний вплив революційних подій на становлення українського образотворчого мистецтва, що відобразилося у заснуванні Академії Мистецтв, охарактеризував Д. Антонович у дослідженнях «Скорочений курс історії українського мистецтва» (Прага, 1923 р.) та «Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис» (Прага, Берлін, 1923 р.) [1; 3]. У повоєнній історіографії культурний процес часів Української революції схематично висвітлювався у багатотомному виданні І. Кейвана «Нариси з історії української культури», зокрема, книзі третій «Нариси з історії української культури. Українське образотворче мистецтво» (Едмонтон, 1984 р.) [9] та широковідомому в Україні історичному нарисі П. Лончини «Українська культура. Короткий огляд» (Нью-Йорк, 1983 р.) [22, с. 119].

Розвиток культури часів Визвольних змагань першої третини ХХ ст. системно проаналізував М. Семчишин у фундаментальній праці «Тисяча років української культури» (Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1985 р.) [20]. Дослідник констатував позитивний вплив історичних подій Української революції на розвиток освіти, театральної та видавничої справи, на церковно-православний рух, відзначаючи взаємозв'язок військово-політичних акцій та зрушень у сфері державного будівництва й національної культури.

Впродовж другої половини ХХ ст. тема культурної політики урядів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР була представлена в підсумовуючих працях з історії України авторства закордонних українських дослідників. Державні заходи в цій сфері оцінювалися істориками неоднаково та обумовлювалися політичними переконаннями авторів. Наприклад, з критикою культурної політики уряду Української держави виступав Р. Млиновецький (Р. Бжеський), державний діяч Центральної Ради. У праці «Історія українського народу (нариси з політичної історії)» (Мюнхен, 1953 р.) автор вказував на утиски української мови в освітній сфері (середня школа та вища школа) та на переслідування культурних діячів [15]. Активний учасник революційних подій 1917 р. та член Української Центральної Ради П. Феденко у праці «Український рух у ХХ столітті» (Лондон, 1959 р.) основну увагу концентрував та політичних та військових подіях 1917–1921 років [24]. Побіжно автор висловив думку про негативний вплив діяльності П. Скоропадського на українську культуру, зокрема, наголошуючи на русифікації університетської та шкільної освіти. При цьому він оминув у своїй праці опис очевидних здобутків, які мав уряд Ф. Лизогуба в культурно-освітній сфері доби Української Держави.

І. Нагаєвський у праці «Історія Української держави двадцятого століття» (Рим, 1989 р.) з позицій державницької школи зазначав, що відсутність консервативного елементу у політичних колах часів Центральної Ради та Директорії УНР позбавили їх підтримки з боку патріотичного духовенства [16]. Як діяч релігійного руху, І. Нагаєвський охарактеризував у своїй праці не лише розвиток національної культури але й становище православної церкви та успіхи її діячів у здобутті незалежності в обороні від російського православ'я у перші десятиліття новітньої української історії.

Більш нейтральну характеристику культурної та релігійної політики урядів періоду Української революції надала Н. Полонська-Василенко. У другому томі праці «Історія України» (Мюнхен, 1976 р.), присвяченому вивченню української минувшини від другої половини XVII ст. до 1923 р., авторка коротко проаналізувала взаємовідносини держави і православної церкви в добу Центральної Ради, побіжно розглянула культурне життя та церковний рух за доби П. Скоропадського та в кількох словах охарактеризувала зміни в культурній сфері після приходу до влади Директорії УНР [19]. Найбільш примітні риси культурної політики урядів Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР виокремив у праці «Україна: історія» О. Субтельний (Торонто, 1988 р.) [23].

Автори узагальнюючих праць з історії України до аналізу діяльності державних урядів в період 1917–1921 рр. підійшли переважно зважено. Наприклад, як «плюси», так і «мінуси» культурної політики революційної доби розкриває С. Плохій у праці «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» (Нью-Йорк, 2015 р.) [17].

Висновки і перспективи дослідження проблеми. Отже, українська діаспорна історіографія ХХ – початку ХХІ ст. по-різному оцінювала переваги та недоліки політики урядів Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР. Найбільш дослідженими були політичні та військові події, однак значна увага приділялася також і національно-культурному та релігійному

розвитку суспільства як в узагальнюючих працях з історії України та української культури, так і в окремих розвідках з історії освіти, церкви, мистецтва тощо. Подальшого вивчення, зокрема, потребує блок праць закордонних дослідників, у котрих висвітлювалися важливі напрямки розвитку культури доби Української революції. Мовиться про вивчення процесів реформування урядами початкової школи, закладів вищої освіти, видавничої та бібліотечної справи, а також діяльності літературних, мистецьких об'єднань і творчих спілок.

Література:

1. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага : Видання Українського Університету, 1923. 340 с.
2. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619–1919. Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. 272 с.
3. Антонович Д. Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис. Прага ; Берлін : Видавництво «Нова Україна», 1923. 12 с.
4. Біднов В. Церковна справа на Україні. Тернів : Видавництво «Українська автокефальна церква», 1921. 47 с.
5. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920). Мюнхен : Український Вільний Університет, 1969. 226 с.
6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т., 5 кн. Т. 4. Частина 1 (XX ст.). Нью-Йорк ; Бавнд Брук : Українська Православна Церква в С.Ш.А., 1961. 384 с.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород : Свобода, 1930. 437 с.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород : Свобода, 1930. 424 с.
9. Кейван І. Нариси з історії української культури. Книга третя. Українське образотворче мистецтво. Едмонтон : Видання Союзу Українок Канади, 1984. 234 с.
10. Крилов І. Система освіти в Україні (1917–1930). Мюнхен : [б.в.], 1956. 96 с.
11. Лотоцький О. Автокефалія. Том II. Нарис історії автокефальних церков. Варшава : [б.в.], 1938. 560 с.
12. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви. Філадельфія : Накладом Союзу Українців-Католиків «Провидіння». 723 с.
13. Мартирологія Українських Церков : у 4-х т. Т. I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упор. О. Зінкевич, О. Воронин. Балтимор ; Торонто : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. 1207 с.
14. Матвієнко Н. Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917–1920 рр.): новітня історіографія. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 145–148.
15. Млиновецький Р. Історія українського народу (нариси з політичної історії). [Б.м.] : Українське наукове видавництво, 1953. 643 с.
16. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ : Український письменник, 1993. 412 с.
17. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Ключко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
18. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Вид. 2. Рим : Записки ЧСВВ. Секція 2. 1964. 126 с.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. 606 с.
20. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк ; Париж ; Торонто : [б. в.], 1985. 550 с.
21. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. Т.3. Скрантон : Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрантоні, 1963. 276 с.
22. Стопчак М. В. Діяльність Директорії УНР у галузі культури, 1918–1920 рр.: до історіографії проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2020. Вип. 14. С. 113–120.
23. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
24. Феденко П. Український рух у 20 столітті. Лондон : Наше слово, 1959. 267 с.
25. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопольського визнання». Чикаго : [б.в.], 2002. 621 с.
26. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921: спомини і роздуми / передм. Б. Боцюрков. Торонто : Друкарня ОО. Василян, 1971. 366 с.